

**ДО ІСТОРІЇ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК.
МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ І АГАТАНГЕЛ КРИМСЬКИЙ
(З приводу «Осібної гадки академіка М. Грушевського
до протоколу спільного зібрання УАН
від 17 жовтня 1927 року»)**

Питання взаємин двох титанів української науки, двох найбільших її організаторів є складною і водночас неоднозначно трактованою проблемою. Напружені стосунки між М. Грушевським і А. Кримським, що у середині 20-х років перейшли у відкритий конфлікт у межах ВУАН, часто перебільшувалися радянськими дослідниками і використовувались, як правило, для дискредитації Михайла Грушевського, котрому крім добре знайомих нам ідеологічних ярликів навішувалась ще й моральна нечесність, людська непорядність, підступність та інші негативні особисті риси. В таких випадках у пригоді ставав довголітній конфлікт між двома академіками.

Між великими людьми незгода річ цілком природна, особливо коли ці люди мають підстави для особистих незалежних точок зору. На відміну від І. Франка, який перші 15 років знайомства з Михайлом Сергієвичем був його однодумцем і товаришем, а останні десять років недоброзичливим критиком, Агатангел Кримський від самого початку обіймав щодо історика позицію опонента. Особисте спілкування між ними почалося досить рано. За період з 1898, 1903—1905 рр. відомо дев'ять листів А. Кримського до М. Грушевського (це був той час, коли Агатангел Юхимович працював у Москві в Лазаревському інституті східних мов)¹. Листи мають цілком діловий характер, і їх науковий контакт був логічним, оскільки М. Грушевський, як голова НТШ, обіймав всі ділянки українознавства: за дореволюційний час вони контактували кілька років як безпосередньо, так і опосередковано, через інших науковців, передусім тих, що працювали у Москві. Одним з найближчих приятелів і співробітників Грушевського був академік Петербурзької АН Федір Корш, дійсний член НТШ. Він повідомляв М. Грушевського у 1910 р. про створення в Москві осередку української студентської громади. До цієї справи лвівський професор ставився з зацікавленістю, надаючи великого значення розвитку української культурної тематики в одній з російських столиць. А. Кримський, підтримуючи цей захід і, очевидно, прагнучи бути провідником у цій громаді, враховував конкуренцію з боку Ф. Корша і Б. Кістяківського і своєю заявою на зборах української громади пошкодив справі. Бо «Крымский, которого,— за словами Корша,— сама природа противится всякому ладу»², висловив думку, що, доки секція не буде мати власного помешкання для бібліотеки та зібрань, про створення студентської громади не може бути мови.

Особисті непорозуміння між двома вченими сталися під час підготовки до видання у видавництві братів Гранат першої українознавчої енциклопедії російською мовою «Украинский народ в его прошлом и настоящем». До першого тому увійшли історіографічний нарис україно-

знавства і короткий нарис української історії в освітленні Михайла Грушевського. У складі редакції видання був і А. Кримський, який мав давати нарис української філології³. Але після початкового погодження на роботу Кримський під різними формальними приводами від неї відмовлявся. В цій поведінці Агатангела Юхимовича проглядалося, можливо, небажання бути якоюсь мірою підлеглим Михайлові Грушевському, котрий займав у виданні енциклопедії чільне становище.

Під час революції при створенні Української академії наук зіткнення великого історика й великого орієнталіста вступили в нову політико-ідеологічну фазу. Роботу над практичним оформленням академії М. С. Грушевський почав ще у Львові наприкінці ХІХ ст., і лише через політичну незрілість та урядову неприхильність не вдалося здобути дозволу на реорганізацію НТШ в академію наук. У 1917—1918 рр. Михайло Сергійович готував статут Української академії наук, підґрунтям до неї мало стати Українське наукове товариство у Києві. Але у квітні 1918 р. стався гетьманський переворот, і реалізація плану була зірвана. М. Грушевський з політичних міркувань відмовився очолювати роботу по утворенню УАН, яку йому пропонувалося. Практичну організацію УАН у Києві взяли на себе М. Василенко та В. Вернадський, які залучили до активної роботи викликаного з Москви А. Кримського.

А. Кримський, як член — засновник УАН і її невідмінний секретар, став фактичним керівником академії. В найскладніших умовах розрухи, баламування між різними владами він беріг молоду українську наукову структуру, вибивав кошти на її утримання, гуртував навколо себе академіків, підбирав нові кадри. В 20-х роках УАН цілком відповідала ярликові, що був навішений офіційною партійною пропагандою під час погрому Академії і проголошував українську наукову установу «Кримсько-Бфремівською ВУАН».

З поверненням у 1924 р. на Україну Михайла Грушевського положення в ВУАН суттєво змінилося. Грушевський створив і очолив ряд комісій і кафедр історії України, підняв на новий щабель історичні дослідження та історичну галузь в Історично-педагогічному відділі ВУАН, створив новий напрям. Досить відчутний ухил в бік філології, який був пов'язаний з діяльністю А. Кримського, урівноважився історичним напрямком за рахунок енергійної розбудови історичної науки, яку очолив М. Грушевський. З фактичним відтворенням у межах УАН колишньої історичної секції Українського наукового товариства була порушена гегемонія А. Кримського в спрямуванні роботи всіх гуманітарних дисциплін. Останній можливо сприйняв такий стан як удар по власному авторитетові, і це було, можливо, психологічною причиною неофіційного звинувачення Грушевського в «інтригах».

У листі до Д. Багалія — харківського історика, котрий був першим головою Історичної секції і не втручався в керівництво А. Кримського, Агатангел Юхимович уже в листопаді 1924 р. обурювався, що «Академія всенька дихає інтригами» Грушевського і що той «обляпує всякою поганню людей свого фаху»⁴. Звинувачуючи Михайла Сергійовича в інтригах, Кримський в цьому листі сам вдається до інтриги, попереджаючи Д. Багалія, що і під нього «копас» Грушевський. Далі йде перелік «жертв» підступності історика. Це і Д. Яворницький, якого начебто М. Грушевський «силкується випихнути» з Катеринославського музею, і історик В. Пархоменко, котрого він переслідує за незгоду в розумінні початків Київської Русі, і В. Романовський, котрому важко бути під «ферулою» братів Грушевських. Звинувачення нещирі і викликані ймовірно ображеною амбіцією Кримського, ніж дійсними фактами⁵. Далі в листі він не стримується, переходячи на брутальну лайку щодо М. Гру-

шевського. «Я силуюся нічого не бачити і не чути,— пише А. Кримський,— але такі вразливі на всяку погань люди, як Єфремов, не перестають плюватися та плюватися».

Загостренню стосунків сприяв ще той факт, що крім головної посади в Президії академії він з академіком Грушевським був в одному історично-філологічному відділі, де Кримський, очевидно, сприймав себе законним управителем ще і на моральній підставі. Бо саме він, а не Михайло Сергійович очолював ВУАН з 1918 р. Про це Кримський, можливо, натякав у промові під час ювілею Д. Багалія 10 грудня 1927 р., наводячи біблійську притчу про «ділателей», які допомагали господареві будувати хату. Він каже, що не може бути однакової пошани для тих, які почали будувати хату о шостій годині, і для тих, які прийшли вже перед кінцем будівництва об одинадцятій⁶.

Але чи правдивими були такі закиди на адресу Михайла Грушевського? Про це власне сам історик відповідає в першій частині своєї «Осібної гадки». Навіть побіжний погляд на продукцію Історичної секції не лишає сумнівів щодо роботи Грушевського в тих складних обставинах. Вопа була видатною. Відпадали і звинувачення Кримського про штучність поділу на комісії. Вони працювали, видаючи конкретну продукцію. І на це у своїй «гадці» наголошував М. Грушевський. Завдання, які ставив перед істориками України М. Грушевський, ускладнювалися тим, що всі друковані органи і кошти на них використовувалися А. Кримським переважно в інтересах філологічної секції⁷. Тому Михайло Сергійович змушений був звертатися з проханнями до державних чиновників за грошовою допомогою і більшість своїх періодичних видань він здійснював через Держвидав України. Тому М. Грушевський тримав Ф. Савченка у Харкові для постійних клопотань і контактів з представниками Управління Укрнауки, Держвидавом, Наркомосвітою України.

Іншим відправним моментом стосунків між вченими були політичні розбіжності. А. Кримський досить лояльно ставився до більшовицького керівництва, навіть коли те здійснювало прискіпливий нагляд за діяльністю УАН, він підтримував добрі стосунки з керівництвом Наркомату освіти (Г. Грицько) та Укрнауки (Ю. Озерський, М. Яворський). Нездоланний секретар компромісними шляхами намагався уникнути ексцесів. Проте політичний конфлікт був неминучим, а вже наприкінці 20-х років з боку партійного керівництва почався ідеологічний наступ на незалежну національну науку і взагалі на процес «українізації». В той же час М. Грушевський відстоював свою незалежність від партійного керівництва, ніколи не маніфестував відданості «марксистсько-ленінській методології в історичній науці».

В тому самому листі до Д. Багалія А. Кримський пише про побоювання політичної компрометації. Згадуючи спробу М. Грушевського провести в члени-кореспонденти професора Я. Бідло, він зауважував «антирадянський» характер діяльності Українського вільного університету в Празі, з яким був той зв'язаний, «що з того вибору напевне вийде для нас скандал перед Радянською владою!»⁸. А. Кримський погоджується на обрання в академіки партійних керівників республіки М. Скрипника і В. Затонського⁹, але це зрештою не рятувало його від нападок і звинувачень у націоналізмі, що зрештою закінчилося арештом і засланням Агатангела Юхимовича.

Конфлікт М. Грушевського з А. Кримським, за влучним висловом першого, дійсно став предметом вуличних пліток. Відомості про це потрапили навіть за кордон. Д. Дорошенко, повідомляючи в листі до В. Липинського про відносини в УАН, пише: «Єфремов не подає руки

Грушевському, а про цього останнього має висловитись при його поверненні до Києва комісар Гринько: «Ця гадина буде для нас менш небезпечною сидючи тут, як за кордоном». І додає, «що й ювілей Багалію справили так гучно на досаду Грушевському»¹⁰.

М. Грушевський прагнув максимальної самостійності Історичної секції як підрозділу ВУАН, хотів видерти її з-під регламентації і диктату Президії ВУАН і А. Кримського як її представника. Це було цілком закономірним явищем, якщо врахувати, що в цей час М. Грушевський порушував питання про створення окремого Інституту історії України. В цьому питанні він знайшов підтримку в особі академіка-геолога П. А. Тутковського, котрий, з свого боку, намагався зменшити прес Президії та Управи на керовані ним установи.

Становище остаточно загострилося, коли Історична секція за клопотанням М. Грушевського отримала власний будинок в Києві по вул. Володимирській, 35, про що Михайло Сергійович пише в другій частині «Осібної гадки». В ній він, проте, не згадує про підтримку в цьому питанні Миколи Скрипника, котрий, один з небагатьох серед партійного керівництва УСРР, став на бік М. Грушевського. В архівному фонді Грушевських збереглася копія одного листа Михайла Сергійовича до Миколи Олексійовича, датованого 11 вересня 1927 р., в котрому М. Грушевський просить сприяння в справі передачі цього будинку Історичній секції ВУАН¹¹.

«Осібну гадку» М. Грушевського слід розглядати в контексті конкретної ситуації, що складалася в середині ВУАН наприкінці 1927 р. Їй передували загальні обставини в Академії наук з 1924 р. після повернення його до Києва, коли він почав докорінну реорганізацію історичних установ, що становили Історичну секцію. Розбудова їх, збільшення кількості кафедр і комісій та необхідність в нових друкованих органах вимагали нових й чималих коштів. Встановлюючи прямий зв'язок з апаратом Укрнауки, яка безпосередньо підпорядковувалася урядові України, Михайло Грушевський в тому досить скрутному становищі розбудував історичну секцію, збільшив її штат, розгорнув ділянки для дослідження, добився окремого приміщення. Зрештою, перетворив секцію на справжній науковий інститут історії України. Історична робота, яка фактично була згорнута на початку 20-х років коли на чолі секції стояв Д. І. Багалій (окремі видання виходили у Харкові, де жив Дмитро Іванович), з поверненням до Києва Грушевського одразу набула грандіозного масштабу. За кілька років до кінця 20-х років було видано більш як сотню історичних збірників, журналів, монографій. Такого розмаху українська історична наука потім ніколи за роки радянської влади не мала.

Повернення Грушевського, що було з піднесенням сприйнято більшістю істориків Києва, прохолодно й навіть ворожо було зустрінuto водночас більшістю наукових кіл ВУАН. На це були свої причини, які корінилися як в політичній ситуації на Україні, недавньому історичному минулому часів національно-визвольної війни і зрештою пояснювалися різними поглядами на структуру та напрями діяльності Української Академії наук, які обстоювали Грушевський та фактичний творець ВУАН Кримський.

Михайло Грушевський відчував за собою моральне право висловлювати свої міркування щодо хиб і недоречностей, які існували в академії. Він вже з кінця ХІХ ст., очоливши НТШ у Львові, намагався перетворити товариство в Академію наук, що фактично й відбулося, хоч і не було підтвердження з боку австрійського уряду. В 1907 р. він заснував УНТ в Києві і в часи української революції намагався реформувати його

в справжню Академію, але через обмеженість проект цей не був втілений в життя. Історик вбачав, що українознавчий аспект має бути основним в діяльності УАН, тому на першому етапі перевагу слід надати гуманітарним дисциплінам.

Протягом довгого часу А. Кримський як неодмінний секретар ВУАН спрямовував діяльність Академії наук у річці компромісів, так би мовити, лавірування між підпорядкованістю зростаючому ідеологічно-бюрократичному тиску влади і декларованим «суверенітетом» ВУАН. Намагаючись уникнути конфліктів з владою, зберегти структуру і фінансування Академії, неодмінний секретар вимагав суворої підпорядкованості Секретаріату та Управі. В цих умовах М. Грушевського, який прагнув швидкого піднесення історичної науки, не задовольняла роль пасивного спостерігача. Він послідовно відстоював незалежність і самостійність Історичної секції, її фінансового стану. Амбіції торкнулися обох академіків, що й вилилось у досить гучний скандал і конфронтацію, історію яких висвітлюють документи, що зберігаються в рукописному відділі ЦНБ АН УРСР. Особливий інтерес для нас мають протоколи спільних зібрань академіків ВУАН.

Режим ощадності і незмінність штатів стали ключовими завданнями Президії академії на 1927 р. 17 жовтня на спільному зібранні С. Єфремов заявив, що не має змоги їздити до Харкова вибивати для ВУАН гроші, оскільки туди прибувають гінці від поодиноких академічних установ і випрошують кошти для себе, ламаючи тим самим всі попередні угоди з Укрнаукою¹². На вимогу академіків назвати конкретно винуватця пролунало прізвисько Ф. Савченка і вказано на історичні установи академіка Грушевського, якого в цей час вже на зборах не було. Була винесена постанова про абсолютну неприпустимість вдаватися окремим інституціям до РНК (НКО) без дозволу на те Президії й Управи ВУАН.

Наслідком цього стала «Осібна гадка» М. Грушевського, зафіксована в протоколі № 276 від 31 жовтня 1927 р.¹³ Зачитана вона була лише 14 листопада 1927 р., коли на спільне зібрання прийшов голова Укрнауки Ю. І. Озерський. Уже 28 листопада Кримський і Єфремов виголосили свої заяви з приводу «Осібно́ї гадки» М. Грушевського¹⁴, в яких вчений звинувачувався у деструктивній позиції.

Сергій Олександрович відкидав всі звинувачення академіка Грушевського в утисках історичних установ з боку Управи, кваліфікуючи саму заяву історика як «суцліку»¹⁵.

Кожний пункт відповіді С. Єфремова починається з слова «неправда». Неправда, що він, Єфремов, провів ревізію штатів та викреслив з них Комісію історичної пісенності; що збільшив одним установам кількість посад, а установам М. Грушевського зменшив; що Управа лише формально повідомила про розподіл коштів, самовільно їх розділивши; неправда, що Президія і Управа утискали історичні установи; неправда, нарешті, що нові посади він розподіляв на свій розсуд. На доказ того, що Історична секція знаходилася у кращому за інші установи становищі, С. Єфремов наводив цифри академічного бюджету. З них випливало, що на установи М. Грушевського в 1926 р. було витрачено 8 тис. крб., тобто 15 % бюджету.

Але ці рішучі заперечення в багатьох місцях суперечать фактам з його ж таки заяви. С. Єфремов говорив, що не робив ревізії штатів, і в цьому самому реченні зазначав про поданий до Наркомпросу матеріал, котрий збільшував штати історичних установ. Отже, штати переглядалися і, очевидно, не тільки для комісії і кафедр М. Грушевського. Він писав, що жодній з установ ВУАН не збільшив штатів, і тут же наводив як виняток Інститут наукової мови, котрий підпорядковувався

А. Кримському. Виявляється, деякі установи збільшувались у штаті. С. Єфремов переконував, що келейно не розподіляв дотацій без відома спільного зібрання академіків, і в цьому ж абзаці писав: «Коли б Управа дожидалась спільного зібрання, то гроші зовсім пропали для ВУАН».

Далі, в заяві голови Управи вимагав від М. Грушевського додержуватися «плану і порядку», «не вихоплюючись поперед інших»; засуджував «партизанські виступи» Ф. Савченка, називаючи це явище цілком у дусі часу «савченківщиною». Не обійшлося й без відвертих образ М. Грушевського. «Замість того, — наголошував С. Єфремов, — щоб бути прикладом і взірцем карності й дисциплінованості для своїх молодших співробітників, **цей академік** (тут і далі розрядка наша. — *І. Г., С. К.*) веде між ними перед у дезорганізації, й навіть на спільному зібранні заявляє і підкреслює, що він і надалі робитиме свою **розкладову деструкційну роботу**». Закінчується цей пасаж погрозою на адресу історика: «Президія (закреслено слово «управа» — *І. Г., С. К.*), стоячи на сторожі спокою, дисципліни і достоїнства Академії — здужатиме положити край деструкційній роботі».

В кінці заяви йдеться про будинок № 35 по вул. Володимирській, що передавався Історичній секції. У цій частині роздратування С. Єфремова вже переходить межу пристойності і вияснення відносин переходить на особистості. Свою відмову виділити гроші на ремонт цієї будівлі голова Управи пояснює досить дивним мотивуванням: «Витрачати академічні кошти на ремонт **чужого** будинку я просто не маю права». Постає питання, чому Історична секція — складова частина ВУАН — виявилася «чужою» для академічної Управи?

Прохання М. Грушевського отримати від ВУАН уповноваження на збір грошей для ремонту викликало у С. Єфремова новий спалах негативних емоцій: «Що ж до академіка Грушевського, то він, як **дорослий громадянин** не потребує чогось уповноваження на позику». Будинок довелося ремонтувати приватною ініціативою М. Грушевського, без складання відповідних кошторисів та на приватні гроші. Цей факт також викликав обурення С. Єфремова. В заяві він вимагав від Михайла Сергійовича подання актів, документів, рахунків про ремонт. Закінчувалася заява тим, що Сергій Олександрович, не без деякої театральності, зрікався посади голови Управи і просив створити спеціальну комісію для розгляду цього конфлікту. Але відставка не була прийнята. Заява Кримського¹⁶ являє собою машинопис на чотирьох аркушах, в котрому він безапеляційно відкидає всі звинувачення Грушевського і, в свою чергу, робить такі закиди останньому: 1) збільшення штату співробітників потрібно не лише установам Грушевського, але найбільшим злом є «самостійні клопотання»; 2) порайонні комісії дослідження України мають включати не лише історію, але й діалектологію, етнографію, ботаніку, зоологію, геологію та метеорологію; 3) етнографічна комісія має лише одного штатного працівника (В. П. Петрова), а видала тим не менше 5 випусків «Етнографічного вісника»; 4) грошовий стан республіки не дозволяє УАН збільшити штат; якщо дозволити це зробити Грушевському, то постраждають інші неісторичні установи; так через них була викреслена штатна одиниця керівника Етнологічного музею; 5) найактуальнішою потребою моменту є збільшення фізико-математичних і економічних установ, а не історичних; 6) самостійно виклопотавши на видання журналу «Україна» для Держвидаву 6 тис. крб., М. Грушевський тим самим не дав можливості тому ж таки Держвидаву надрукувати десяток фізико-математичних і економічних праць.

За Кримським, Грушевському не слід було створювати комісії порайонного дослідження України, результатом чого стала поява високо-

наукових праць з історії Києва та Чернігова. Але найбільш абсурдно виглядає останнє злинування. Найкраще історичне українознавче видання 20-х років журнал «Україна», в якому до того ж друкувалися матеріали сумнівних історичних дисциплін: етнографічні, літературознавчі, фольклористичні, де, до речі, неодноразово друкувався С. Єфремов, згідно з Кримським, завадило розвитку фізико-математичних наук (!?), і тому є безперечним злочином М. Грушевського.

З'ясування стосунків далі набуло дріб'язкового характеру. На зібранні 12 грудня 1927 р.¹⁷ почали з'ясовувати кількість штатних одиниць в установах Грушевського, порівнювати ці цифри з тими, що наводилися в усіх трьох заявах. Було також зачитане листове пояснення академіка Перетца, в якому той став на захист Управи і також погоджувався з думкою про занадто великий штат історичних установ Грушевського. Він вказував, що у Всесоюзній Академії штат археографічної комісії лише 3 людини, а вони працюють добре.

Тут же зачитано пояснення М. Грушевського з приводу заяв академіків А. Кримського і С. Єфремова від 28.XI.1927 р.¹⁸ Головною думкою цього пояснення була необхідність свободи для всіх академічних структур ВУАН, неприпустимість диктату з боку керівництва Академії: «Коли б Управа дивилась на себе не як на владу над академіками, — відзначав у заяві Грушевський, — а як апарат, що повинен обслуговувати наукову роботу академіків, помагати їм, а не командувати ними»¹⁹. Вже на початку «Осібної гадки» він зазначав основну причину конфлікту і вказував на єдиний можливий шлях подолання. «Я добиваюсь окремого бюджету для своєї наукової праці, і після того всього, що наслухався і подивився в Академії останніми часами, буду ще енергичніше про це старатись»²⁰.

На цьому спільному засіданні гострий конфлікт і з'ясування взаємних претензій закінчуються. На невеличкому папірці, який зберігається у протоколі зборів 12 грудня, була подана від імені М. Грушевського записка, де він пропонує закінчити полеміку і зазначає, що стримується від зауважень з приводу заміток академіків А. Кримського і С. Єфремова. Ситуація в середині академії лишилася незмінною.

Цікавим моментом у зв'язку з досліджуванням нами питанням є ставлення до конфлікту між Кримським і Грушевським інших академіків, у присутності яких цей конфлікт розгорівся. На спільних зборах у листопаді — грудні 1927 р. були присутні від 20 до 27 дійсних членів ВУАН, як правило, кияни. Серед них «гуманітаріїв» й «природників» було приблизно по половині. Серед «гуманітаріїв» було чимало істориків, які проходили по відділу соціально-економічних наук або належали до філологічної секції історично-філологічного відділу ВУАН, бо були не істориками, а лінгвістами, істориками-економістами, юристами або мистецтвознавцями. Так, наприклад, на засіданні 23 лютого були присутні академіки І. Малиновський, О. Новицький, К. Воблий, М. Василенко, Ф. Миценко, до цієї групи можна віднести і Є. Вотчала, О. Гілярова, М. Птуху, Л. Яснопольського, А. Лободу. Очевидно, тут слід назвати А. Кримського і С. Єфремова.

У всіх випадках голосування з приводу постанов щодо М. Грушевського спільне зібрання стабільно погоджувалось з формулюванням, яке вніс на розгляд Кримський. На боці Михайла Сергійовича завжди був лише академік-геолог А. Тутковський. Кілька академіків утримувалися, і кілька — не голосували. Так, на спільному засіданні 12 грудня²¹ вирішувалося питання: чи святкувати Академією 70-річний ювілей А. Тутковського, якщо вже було відзначене 65 років від дня його народження. М. Грушевський дотримувався думки, що святкування обо-

в'язково потрібне, але зібрання підтримало пропозицію Агатангела Юхимовича — не святкувати 70-річчя.

Другим питанням, що також торкалося амбіції академіка Грушевського, була проблема з платною дійсних членів Історичної секції — провідних фахівців Ф. Савченка і К. Грушевської. Саме на цьому засіданні Кримський навів довідку фінансово-економічного відділу НКО про неможливість виплачувати їм заробітну платню як дійсним членам, оскільки ні перший, ні друга не мають звання професорів 1-го рангу, крім цього неодмінний секретар вказав, що у керівництва академії викликала невдоволення промоційна праця Ф. Савченка. Цікаво, що частина членів кафедри, як правило, не учні Грушевського (О. Баранович, М. Ткаченко, Л. Окиншевич), висловила протест проти порядку атестації і надіслала до Президії Академії. Голосування спільного зібрання знов було не на користь М. Грушевського. Вирішено окремо розібратися з цим питанням пізніше.

Спроби Грушевського апелювати до компетенції спільного зібрання вирішувати складні проблеми не увінчалися успіхом. Цілком симптоматичним виглядає той факт, що у жвавій дискусії не було чути голосу Президента ВУАН. Все вирішувалось через неодмінного секретаря академії. Очевидно, склад академіків ВУАН, комплексований за безпосередньою участю і під впливом А. Кримського, перебував у певній моральній залежності від неодмінного секретаря. За часів революції більшість членів-засновників померла (М. Петров, М. Туган-Барановський, Б. Кістяківський, О. Левицький), поїхала за кордон (С. Тимошенко, В. Вернадський), була політично неблагонадійною і тому не мала впливу на справи Академії (М. Василенко), проживала за межами Києва (С. Смоль-Стоцький, Ф. Тарановський, Д. Багалій). На середину 20-х років лише М. Кащенко і П. Тутковський залишалися в керівництві академії. Віцепрезидентом ВУАН і головою Управи А. Кримський був проведений його близький однодумець С. Єфремов, котрий в 1919 р. за клопотанням Агатангела Юхимовича був обраний академіком кафедри красного письменства. Вдвох вони контролювали ситуацію в академії, і решта академіків підтримувала їх лінію, тому що будь-яка зміна в керівництві могла порушити рівновагу. Це тривало до 1929 р., поки ситуація не була порушена партійно-державними чинниками в зв'язку з обранням партійних лідерів в дійсні члени ВУАН і так званою справою СВУ.

Але перед цим у 1928 р., під час виборів нового президента ВУАН, разом з кандидатурою Д. Заболотного неофіційно називалась кандидатура М. Грушевського. Є підстави вважати, що за Михайла Сергійовича був М. Скрипник, котрий був присутній на виборах разом з іншими співробітниками НКО та Укрнауки, однак спільним зібранням академіків був обраний більш зручний Д. Заболотний. Незабаром Заболотний помер, а в Академії наук склалася вже зовсім нова ситуація, за якою як М. Грушевський, так і С. Єфремов та А. Кримський ставали однаковими небезпечними «буржуазними націоналістами».

Однак слід зазначити, що, незважаючи на всі прикрі колізії, котрі зрештою завдавали шкоди Академії, особливо в умовах посилення ідеологічного тиску з боку влади, з'ясування відносин не переходило за межі пристойності. Ворожнеча не торкалася головного — інтересів української науки. Грушевський і Кримський були її вірними представниками. На обох майже одночасно впали репресії.

При всіх численних сутичках між обома академіками та їх співробітниками Філологічна й Історична секції працювали дуже плідно, здійснивши разом за десятиліття близько 150 книжкових видань (не рахуючи книжок, що виходили поза видавництвом ВУАН).

Подана нижче «Осібна гадка» М. Грушевського (ЦНБ, Ф. 1, од. зб. 26706) — підписаний машинописний оригінал з правками. Очевидно, вона існувала в кількох примірниках по кількості академіків, що були присутні на спільних зборах, тому що цей документ є в архівах академіків М. Шухи і М. Василенка, а також А. Кримського. Пояснення М. Грушевського з приводу заяви А. Кримського і С. Єфремова від 12.XII.1927 р., очевидно, також існувало в багатьох машинописних примірниках.

У рукописному відділі виявлено два примірники²². В другому з них бракує двох перших аркушів.

¹ Центральний державний історичний архів України у м. Києві.— Ф. 1235, оп. 1, спр. 570, 13 стор. (далі: ЦДІА України у м. Києві).

² Лист Ф. Є. Корша до М. С. Грушевського від 29.XI.1910 р. // ЦДІА України у м. Києві.— Ф. 1235, оп. 1, спр. 556, с. 1—8.

³ Із запланованих чотирьох томів у 1914—1915 рр. вийшло лише два. Крім матеріалу М. Грушевського був поданий антропологічно-етнографічний матеріал Ф. Вовка, з історії мови подав нарис О. Шахматов, по статистиці і географії друквано студії С. Рудницького, О. Русова, В. Охрімівича і С. Томахівського.

⁴ Лист А. Кримського до Д. Багалія від 28 листопада 1924 р. (Вітчизна.— 1988.— № 7.— С. 188) був надісланий у копії онуком Дмитра Івановича Ю. П. Багалієм Ю. К. Смоличу як доказ негативної діяльності М. Грушевського у ВУАН (там же.— С. 187—188).

⁵ Так, наприклад, у Дніпропетровському музеї ім. Д. Яворницького в рукописному відділі зберігається лист М. Грушевського до Д. Яворницького, в якому перший піклується про збірник документів «До історії Степової України» Дмитра Івановича і шкодує, що не зміг разом з істориком Запорозької Січі поїхати на пороги.

⁶ Ювілей академіка Дмитра Івановича Багалія.— К., 1929.— С. 3—4.

⁷ З 24 томів «Зависок історично-філологічного Відділу ВУАН» лише 6 були призначені для історичної секції.

⁸ Вітчизна.— 1988.— № 7.— С. 188.

⁹ Цікаво, що найближчий товариш А. Кримського — С. Єфремов опирався цьому акту і, можливо, це остаточно вплинуло на вибір ГПУ — Сергій Олександрович був призначений керівником СВУ.

¹⁰ Липинський Вяч. Листи Дм. Дорошенка до Вяч. Липинського. Архів, т. 6.— Філадельфія, 1973.— С. 273.

¹¹ ЦДІА України у м. Києві.— Ф. 1235, оп. 1, спр. 275.— Арк. 106.

¹² ЦНБ АН України.— Рукописний відділ.— І, 26386. Прот. № 275.

¹³ Там же.

¹⁴ Там же.— І, 26390.— Прот. № 279.

¹⁵ Там же.— І, 26666.

¹⁶ Там же.— І, 26707.

¹⁷ Там же.— І, 26391.— Прот. № 281.

¹⁸ Там же.— І, 26705.

¹⁹ Там же.— С. 10.

²⁰ Там же.— С. 3.

²¹ Там же.— І, 26391.— Прот. № 281.

²² Там же.— І, 26704.— Арк. 1—12 і 26705.

**ОСІБНА ГАДКА АКАДЕМИКА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО
ПО ПРОТОКОЛУ СПІЛЬНОГО ЗІБРАННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІ НАУК 17 ЖОВТНЯ,
ЗАЧИТАНОГО НА ЗАСІДАННЮ 31 ЖОВТНЯ 1927 р.**

*7 листопада 1927 р.
Київ*

З жалем почув я на засіданню 31 жовтня, при читанні протокола 17 жовтня, що після того, як я вийшов з того засідання 17 жовтня, відпросившись у Президії тим, що мав бути присутнім як представник Академії на засіданню Комітету допомоги Західній Україні, і Неодмінний Секретар запевнив мене, що в моїй неприсутності буде вислухано тільки звідомлення ак. Шапошнікова¹, нічого більше — в дійсності в моїй неприсутності переведена була Президією довга дискусія звернена против мене і моїх співробітників, і не вислухавши моїх пояснень, на підставі невірних інформацій, винесено рішення, против котрих я мушу протестувати, та списано протокол, який представляє в цілком хибнім світлі діяльність мою і моїх співробітників з історичних установ Академії.

Протокол не називає мого імені — хоч воно здається називалось в дискусії; але і без того присутнім — принаймні дуже багатьом було ясно, я певен, що про Ф. Я. Савченка² — одного з трьох керівників академічних комісій, що працюють під моїм головуванням, себто одного з найближчих моїх співробітників, говорилося як про виконавця моїх доручень. Дійсно, я не раз відряджував т. Савченка до Харкова з клопотаннями в справах історичних установ, їх видавництв і різних казусів наукової роботи, котрою я кермую; я давав йому при тім власною мою рукою списаний реєстр справ, котрі він має порушити в відповідних установах, а з поворотом його вислухав за сим реєстром його звідомлення.

Доручав йому добиватися не змін в постановах, повзятих Укрнаукою чи якоюсь иншою центральною установою в справах Академії, а нагадувати про потреби міні доручених історичних установ і видавництв — щоб ці потреби не були переочені, а по можності задоволені при всяких розподілах коштів. Заявляю — як се заявив на засіданню 31 жовтня, що знаю т. Савченка за людину коректну і витриману, і певен, що він ніколи не забував свого становища як відповідального співробітника Академії, робив не на шкоду Академії, а тільки на користь її наукової праці, як і я при всіх клопотаннях мав завжди на увазі повагу й видатність Академії як установи, та її заєдання.

Так було і в згаданім в протоколі випадку, що стався в липні сього року. Довідавшись приватно, що голова і секретар Управи виїхали до Харкова, викликає для укладення штатів Академії на р. 1927/8, я доручив т. Савченкові поїхати також до Харкова, щоб довідатися, чи при сім укладанні взято на увагу мої клопотання в справах історичних установ, і коли ні — то нагадати про них і клопотатись про їх мож-

ливе задоволення. Бо ще в травні цього року я через того ж т. Савченка нагадав Укрнауці про незадоволені попереднього року клопотання, і Ма- ла Президія в засіданню 31 травня постановила збільшити штати моєї катедри і перевести се збільшення «в порядку планування штатів Укра- їнської Академії наук на 1927/8 рік». От сю постанову мав нагадати т. Савченко, і хоч він паспів уже після наради заступн. голови Укрнауки з головою Управи УАН, Президія Укрнауки, пригадавши сю постанову, постановила додати дві посади для історичних установ УАН. Се було мало, я ще раз доручив т. Савченкові говорити в сій справі, і в місяці вересні Президія Укрнауки згодилась уже на три посади.

Але може бути, потребує пояснення, чому я звернувся до Укрнауки завчасу, в місяці травні с. р. з своїми проханнями про посади для Істор. установ?

В травні 1925 р.— як я довідався вже потім, під час приїзду до Києва заст. голови Укрнауки М. І. Яворського³, він з головою Управи ак. Бфремовим⁴ перевели ревізію штатів і організаційних планів Академії. Про се, скільки знаю, ніколи не докладалося Спільному Зібранню,— взагалі се характеристично для наших відносин, що Спільному Зібранню дуже часто лишаються невідомими найважливіші розпорядження Управи і Президії в справах штатів, розподілу сум, переписка їх з центральними установами і т. д. Дещо з того часом доходить згодом в уривках до відомості академіків, а дежс і зовсім не доходить. Се то й привело мене до переконання про необхідність від часу до часу персонально удаватися до Президії Укрнауки, щоб передати їй свої клопотання і одержати необхідні для праці інформації— і я їздив спочатку сам, а потім, як здоров'я моє стало здавати — відряджував для цього котро- гось з співробітників.

Так от довідався я, що при тій ревізії штатів в маю 1925 року вичеркнено, без порозуміння зо мною. Комісію історичної пісенності, змінено назву Культурно-історичної комісії і скорочено три посади наукових співробітників; додано, правда, інші посади, але скорочені були необхідно потрібні. Тому я як тільки довідався, так вніс в Істор.-філол. відділ внесення про відновлення Комісії історичної пісенності, реституцію назви другої комісії і про необхідність скорочених посад, і се було ухвалено. Потім при обговоренню штатів на р. 1926/7 я одержав постанову Істор.-філол. відділу і Спільного Зібрання про необхідність 4 співробітників і потребу й бажаність на випадок значнішого розширення штатів (що тоді малось на увазі) цілого ряду інших співробітників. Провівши сі проєкти через усі форми й інстанції, я чекав результату академічних клопотань і не дістав ні одної посади. Пройшли інші, підтримані Управою і Президією, або клопотання самих установ, але мої зістались без задоволення. Се поставило мене в дуже трудне становище. Напр., Комісія істор. пісенності, стративши єдиного свого співробітника, счеркненого без моєї відомості в травні 1925 р., і досі мусить провадити свою цінну наукову «працю над корпусом історичної пісенності без жадного співробітника. Коли в липні цього року, в свій подорожі до Харкова голова Управи укладав з зам. голови Укрнауки штати на 1927/8, ся комісія знов зісталася без єдиної посади і так би й лишилася, коли б я через т. Савченка не нагадав Укрнауці про се, і після цього й Управа,— як заявив отсе Неодмінний Секретар в засіданню 31 жовтня,— включила її в штати. Сей приклад пояснює, чому я вважаю досі і далі «важливим своїм обов'язком підтримувати свої клопотання безпосереднє перед центральними установами. Се мій обов'язок як члена Академії, котрому доручені історичні установи й історична праця.

Та під час засідання 31 жовтня, й іншими разами, з боку Президії

робилися доволі прозорі натяги, ніби то історичні установи, що знаходяться під моїм головуванням, і так досить добре обставлені в порівнянні з іншими і мають досить співробітників, а я нібито штучно помножаю кількість комісій і ставлю занадто великі претензії. Тому я мушу з усею рішучістю заявити, що це не так.

Українська історична наука в умовах царського режиму була поставлена в обставини незвичайно тяжкі і негодні — гірші, ніж які-небудь дисципліни, так що мусіла або тікати за кордон, або ходити узькими стежечками для неї толерованими, обминаючи «лоскотливі питання». Розроблювалася вона тому здебільшого руками аматорів-делетантів, а не академічних, університетських учених, для котрих була сферою несприятливою, або й зовсім небезпечною. Тому дуже відстала проти стану інших культурних народів, ба навіть проти практичних вимог українізації, і тепер вимагає сильної ініціативи і дуже планової організації, може більше ніж яка інша дисципліна, щоб побороти ті полишені минушиною порожні, перозроблені прогалини, або одностороннє розроблені частини, і перетворитися в звязлу і скільки-небудь односпайно розроблену цілість. Коли я, заставши одну тільки Археографічну комісію, і ту в стані зовсім не активнім, протягом чотирьох років довів число історичних комісій до десяти, я менш усього мав бажання множити їх тільки для множення: я крок за кроком вимагував найслабші пункти в системі історичної роботи і в них ставив як ударні організації отсі комісії. Досі на всі ці 10 комісій я мав 10 співробітників штатних (одинадцятого безпосереднє при катедрі). Се не багато, а мало: 3 комісії мають тільки по одному співробітнику, а 4 не мають досі ні одного і не можуть сповняти свого призначення. А при тім значінню, яке повинна мати Академія як організаційний науковий центр для всієї Української території, вони мають завдання великі і працю величезну.

Візьмім Археографічну комісію — найкраще з усіх датовану, бо вона має аж трьох штатних співробітників: керівничого, співробітника і ученого секретаря. З них учений секретар Г. А. Іванець⁵ zarazом секретарем Управи Академії і сьому урядові мусить віддавати весь свій час: керівничий О. Ю. Гермайзе⁶ також несе різні складні й відповідальні обов'язки (протягом двох років був проректором ІНО, кермує секцією Марксо-Ленінської катедри і т. ин.). Отже, що можуть дати всі співробітники Комісії разом супроти завдань і потреб української археографії, такої занедбаной і упослідженої в царських часах? Українська Археографічна комісія повинна бути великою установою, з далеко більшим штатом платних членів, редакторів, секретарів, щоб сповняти своє призначення. Пригадаймо, що таке була російська «Императорская Археологическая Комиссия» — а й вона не могла обслужити потреб російської археографії. Що ж може зробити Українська Археографічна комісія, коли її будуть трактувати як одну з десяти комісій акад. Грушевського, котрих — мовляв Неодмінний Секретар — кожен академик може собі заробити стільки ж. Те, що ми пробуємо тепер в пій робити — се розпучливі зусилля дати хоч щось навіть у нинішніх неможливих матеріальних і організаційних обставинах з цілком нищим бюджетом: і під не обмеженим самовластям Неодмінного Секретаря (пригадую мої протести проти його самовільних розпоряджень щодо транскрипції видаваних Арх. комісією текстів). Коли я від часу до часу роблю зусилля трохи збільшити засоби сеї установи і полегшити умови її праці, чи можна сказати, що я се роблю «з жиру», чи з якоїсь неспокоїної невгамованої вдачі? Попрацювавши на ниві української археографії сорок літ, в дуже несприятливих обставинах, я з сумом бачу, що вони не дуже то поправляються і в рамках Української Академії наук.

Комісія Київ і Правобережжя має посаду керівничого і одного співробітника. Шап. В. І. Щербина⁷, що займає посаду керівничого, як ніхто інший відповідає своїй посаді: але йому до помочи треба робочих сил більше, ніж одна. Для Комісії, що має завданням розробляти історію нашого історичного осередка і його околиці, один співробітник, і яких-небудь 30—40 карбованців на операційні видатки здається небагато. Я думаю, що страшно мало. Правда, Комісія ухитряється проявляти себе досить показно і в сих обставинах. Вона випустила торік великий гарний збірник «Київ та його околиця», її заходом вийшов збірник нових студій про Київ В. І. Щербини; вона робить заходи коло видавання щорічника, присвяченого минульщині Києва та його пам'яткам і провідника до сучасному Києву. Але щоб вести сю роботу, безсумнівно цінну і дуже потрібну, безумовно, треба більше сил і засобів.

Комісія Західної України має керівничого і одного штатного співробітника — а тим часом перед нею лежать величезні завдання не тільки досліду, але й наукового зв'язку з краями, що разом стаповлять майже третину української території, потребують крайньої уваги і підтримки, а всякого рода зносини з ними незвичайно утруднені політичними обставинами. Завдяки зв'язку керівничий цієї комісії Ф. Я. Савченко виконує зручно, тактовно і успішно — завдяки дуже цінній помочі академіка Студинського, що бере дуже діяльну участь у провіді працями цієї Комісії. Невважаючи на величезні труднощі, утворені кордопами — польськими, чеськими, румунськими, досягнуто показні результати: їх яскраво засвідчили сьогорічні засідання цієї комісії з участю західноукраїнських учених, з їх доповідями на теми західноукраїнського життя. Початки зроблені, можливості показані — але щоб успішно розвивати сю роботу, треба не дві штатних сили і не 80—100 карбованців операційних коштів на місяць.

Тепер — Комісії Східної і Полудневої України, з одним співробітником кожна, Неодмінний Секретар представляє так, що я се просто розрізав на 4 порайонні комісії одну комісію, і вийшло 4, і кожну академічну комісію можна б так розкрити. Говорити так можна або не поінтересувавшись діяльністю сих комісій — або бажанням дати хибне уявлення про них.

Може бути, що єсть академічні комісії, котрі могли б бути з користю для справи поділені на дві окремі чи більше комісії, про се не берусь судити. Але що вести дослід історично — даних умов, що формували певні території — землі, з котрих складається Україна, і ті осередки, наоколо котрих вони групувались — в аспекті економічнім, соціальним, культурнім, політичнім — те, для чого засновані й організовані ці комісії, неможлива в рамках одної комісії, се можу сказати цілком певно.

Я не раз вияснював рацію і завдання сього територіального чи районного дослідження: в звідомлених, друкованих в «Україні»⁸ і в «Записках Істор.-Філол. Відділу»⁹, в передмові до Київського збірника¹⁰, і я думаю, що кожному, хто знайомився з сям, мусить бути ясно, що звалити в одну комісію завдання дослідження Києва та інших старих історичних центрів, обслідування Полісся, Правобіччя і Лівобережжя, Дніпрельстану, Донбасу, Чорноморського Побережжя, Галичини і Закарпаття — значить зробити цілком не робочу організацію. Може бути мова про те, чи не треба б, в інтересах роботи, поділити сю роботу ще дрібніш — замість чотирьох на якесь інше число, але можна говорити — як от говорив Неодмінний Секретар, що я поділив собі на чотири порайонні комісії те, що інші роблять в одній комісії. Я думаю, що нинішня організація роботи себе оправдала. Торік вийшов Київський збірник, за місяць — два вийде Чернігівський. Зв'язана з сям збірником робота, ведена нашим

академічним осередком спільно з місцевими науковими силами, викликала сильний науковий рух і він доказує, що сей організаційний план був правильний. Але щоб його розвивати постійно далі, треба більше співробітників, і я мушу про се старатись.

Одного тільки штатного співробітника має і Культурно-Історична Комісія, що ставить своїм завданням пересадити на український ґрунт ті методи дослідження соціальної і культурної преісторії, що дали за останнє чотирьохліття в Західній Європі і Америці досліди над примітивною культурою, над її переживаннями і міжнародним культурним оборотом. Збірка «З примітивної культури» моєї доньки й учениці, і дві книги «Первісного Громадянства»¹¹ випущені під її редакцією, показують, що ці завдання переводяться реально, солідно, методично; але щоб ся важна робота — цінна і з становища і дослідження народнього життя і увязки нашого досліду з світовим науковим рухом — могла розвинути-ся з відповідною широтою і від **взірців** досліду перейти до плавої постійної праці в сім напрямі, треба розуміється — не одного співробітника.

Про Комісію Історичної Пісенності, що лишилась без жадного співробітника, хоч саме тепер випускає корпус дум з великою вступною статтею, — я вже сказав.

Три нові комісії: «Старої історії України», «Історія української історіографії в звязку з ідеологічними течіями» і «Новішої історії України» теж не мають іще співробітників. Я вважаю їх організацію необхідною в плані розвитку історичного досліду. Дослідження старої історії цілком занепало і вимагає ініціативної організації. Історія нової української історіографії з розвоєм політичних, соціальних і національних ідей — се велика прогалина в нашій науці. Розроблення національного, соціального і культурного руху України в останнім століттю теж мусить бути поведене більш енергійно. В академічних планах, переведених через Спільне Зібрання, проєктовано для сих нових комісій 12 посад, я буду про них клопотатися з року на рік — так як і про посади проєктовані для давніших історичних комісій. Взагалі я не виходив і не вихожу в своїх клопотаннях з тих дезидерат, які були прийняті Істор.-Філол. Відділом і Спільним Зібранням. Голова Управи заявив на засіданню 31.X, що він за власним вибором вибрав із тих 240 з чимсь посад, що були ухвалені Спільним Зібранням, 20 і кілька посад, які вважає найбільш потрібнішими, і продиктував їх до протоколу Укрнауки 20 липня, не порозуміючися з інтересованими академіками. Я вважаю за собою не менше право клопотатись, щоб Укрнаука додала ті з поминених ним (ухвалених Спільним Зібранням перед вакаціями) посад, які я вважаю найбільш потрібними. Трудно мені зробити закид, що я тим порушую плани Академії чи роблю щось самочинне! Може я порушую плани Голови Управи, але про плани Академії не можна зього говорити — я не виходив і не вихожу поза спис, ухвалений Спільним Зібранням. Навпаки, в своїх клопотаннях поводжуся завсіди бажанням як тільки можна збільшити продуктивність, видатність і повагу Академії. Не творю дутих комісій, не множу посад для посад. Між моїми співробітниками нема ні мертвих душ, ні мертвих комісій. За три з половиною роки я дав докази тому. В обставинах не дуже-то легких, як відомо кожному, історичні комісії під моїм проводом видрукували 7 книг в академічних видавництвах — і 29 коштом Державного Видавництва, понад 600 друкованих аркушів. Коло історичних комісій згуртувалося до 200 постійних учасників наукової праці, не протих кореспондентів — а наукових робітників. Утворилася робоча мережа, яка охоплює всю територію України і притягає все більше постійних учасників поза межами УСРР. Се вимагало

великого напруження від мене і моїх співробітників. Я з боєм відривав на це час від моїх власних наукових праць, котрим би я властиво хотів пероздільно віддати свої останні працездатні роки. Я сильно навантажував моїх співробітників. Такого напруження продовжувати постійно не можна; і я мушу старатись про збільшення числа посад і оперативних коштів на оплату нештатних помічників.

Емоції свідомий того, що й декотрі інші катедри пильно потребують співробітників і коштів для своїх комісій, і я думаю, що вони самі і Президія повинні робити в тім напрямі пильні заходи. Але з того зовсім не виходить, що я вимагаю себе чогось зайвого і мало потрібного, і в ім'я тих інших потреб треба гальмувати мої клопотання. Маю те переконання, що Президія й Управа (сі повяття трудно розділити, бо всі члени Президії zarazом члени Управи, а голова Управи віце-президент Академії) не виявляють досить енергії в збільшуванні штатів і коштів Академії. Миші, правда, мало відомі ті заходи, які ними робляться; але скільки я знаю і розумію ситуацію, я уявляю собі, що Президія і Управа запально пасивні: обмежуються канцелярською одпискою і більше дбають про те, щоб з того малого мінімуму, що одержується Академією в результаті, користали ті установи, котрих інтереси вони беруть близько до серця, — замість того, щоб роз'ясненням потреб різних академічних установ, завдаць і ваги їх роботи, старатися здобути стільки, щоб того ставало для всіх. Маю тверде переконання, що не вважаючи на трудно економічне становище Української Радянської Республіки, знайшлися б для Академії і більші штати, і значніші кошти, ніж тепер, коли б більше робилося для інформації тих установ, від котрих се залежить, про діяльність, плани й потреби академічних установ. Тоді й те, що удається мій осягнути в сім напрямі, не випиналося б із загальної пропорції посад і коштів, і не було б місця для натяків, нібито я коштом інших установ здобуваю собі посади. Я просив сього року 4 посади, дістану може 3, не більше. Що може значити се в нормальних відносинах для Академії — коли їй потрібно, щонайменше 80—100 наукових посад. На мій погляд, членам нашого зібрання треба б виявляти більшу енергію у власних заходах, а від Президії та Управи — вимагати більшої активності в клопотаннях коло збільшення штатів і коштів та задоволення академічних потреб. Президія і Управа, як представники центральної наукової установи Республіки, повинні неустанно і пильно інформувати всі ті центральні органи, від яких залежить планування і розподіл коштів, про стан праці Академії, її потреби і вимоги, та добиватися відповідного їх узгодження, а не чекати пасивно, який мінімум зістане-ть-ся в результаті всіх скорочувань і об'єднувань, і потім наживувати в мій бік, що от мовляв Іст.-Філ. Відділ дістав 6 посад, а Грушевському дано дві чи три — ось яка диспропорція. Диспропорції не було б, коли б Президія і Управа більше дбали про добування, як про розподіл, про скріплення своєї позиції, про уцімлювання опозиції; якби рівно трактували установи опозиційні і «свої», а за те більше уваги віддавали зв'язкам з центральними органами і пильнували проходження в них академічних справ.

З другого боку, Спільне Зібрання повинно вимагати, щоб Президія і Управа держали його в курсі академічних справ, своєчасно подавали їх на його розгляд і рішення, а не ставила перед довершеним фактом. Тепер Спільне Зібрання знає тільки те, що Президія та Управа признає за потрібне довести до його відома, а дуже багато важного проходить поза його відомом, або стає відомим по невчасі. Взяти хоча б се, що ми довідалися на засіданню 31 жовтня.

Виходить, що з яких пір року дискутується справа взаємовідносин

нашої Академії з Всесоюзнаю. 20 липня голові Управи показали в Укрнауці план Всесоюзної Академії, присланий на відзив Наркомосвіти з поясненням, що сей план уже два місяці лежить в Укрнауці, але голова Управи не виявив до нього ніякого інтересу. Потім сей план прислано на відзив Академії, але голова Управи нашвидку збув його якоюсь канцелярською відпискою, і навіть не повідомив про се Спільного Зібрання після вакацій. Кілька разів воно збиралося в жовтні, не раз мало вільного часу аж забагато, одначе про се нічого не почуло, і тільки Держплан, вдруте запитавши гадки Академії, був винувником того, що Спільне Зібрання про се почуло і могло подумати над такою важною справою, — що так його займала два роки тому. А скільки таких справ проходить для Спільного Зібрання зовсім не відомо? Президія і Управа самовільно, не докладаючи йому, розподіляє суми, рішає справи про посади і т. д. Я згадував, як в травні 1925 р. голова Управи з замголовою Укрнауки на власну руку переробив штати Академії, і навіть не повідомив про се Спільного Зібрання, ні Відділів. Так само не було подано до відомо Спільного Зібрання, що в травні 1926 р. Управа (чи Президія) зложили новий проект штатів, завівши туди 104 нові посади, і сей проект Президії — а не плани, ухвалені Спільним Зібранням, були прийняті Наркомосвітою в кошторис 1926/7. Правда, з того кошторису мало що здійснилось — але факт остається фактом, що він укладався за вказівками, даними Президією чи Управою поза Спільним Зібранням. Так само самовільно розподіляє Управа і суми. Тільки формально повідомила вона Спільне Зібрання про розподіл надзвичайної дотації в вересні 1926 р., а про розподіл кільканадцяти тисяч операційних, що прийшли в вересні сього року, навіть і в такій формі не доложено йому. В обох випадках я, довідавшись, старався добути щось на устаткування своїх установ, на оплату вже зроблених покупок — але стрічався з відповіддю: вже Управа ухвалила, вже Управа розподілила. Навіть сам факт, що хтось непокликаний довідався про те, що робиться розподіл, стрічався з невдоволенням: як се він довідався, і хто йому розказав секрети Управи?!

Я не маю доступу до діловодства Академії, тому може мої інформації не завжди точні. Мене запевняли люди добре освідомлені, що в осені 1925 року *Неодмінний Секретар був виходив навіть наказ (так у тексті. — Авт.)* персоналові України — не давати міні ніяких довідок і інформацій. Вони дістаються міні не легко і не повно. Вищесказаним я хочу тільки пояснити, що мене переконало в необхідности шукати корективів мого тяжкого положення, інформуватися в центральних установах і у них робити клопотання для уможливлення наукової роботи. Брати ж при тім дозвіл на ті зносини від України — як рекомендувалося з боку Президії на засіданню 31 жовтня, я не можу — супроти крайне неприємного відношення Управи до мене і моїх (принаймні деяких) співробітників.

Останніми часами Управа просто-таки розтяла і унеможливила всякі відносини між мною і нею. Писання мої до неї, в справах доручених мені історичних установ, вона просто-таки відмовляється приймати, а коли й удасться їх доручити — облишає без відповіді. Коли ж я доручаю моїм співробітникам порозумітися устно, голова і секретар Управи поводяться з ними не раз так грубо, з криком і невідповідними виразами, що співробітники всяко ухиляються від таких доручень. Виглядає так, наче б то Управа хотіла б міні як найсильніш докучити, підвести мене під всякі неприємности, унеможливити міні роботу, і наглядно показати, що всяка праця в Академії буде для мене неможливою, коли я не буду коритись бажанням Управи. Се особливо яскраво ілюструє історія

з будинком, переданим Міськрадою Академії для Історичної Секції — я тому мушу коротко про неї згадати.

До сеї осені Історична Секція і зв'язані з нею установи, що стоять під моїм проводом, містилися в трьох кімнатах будинку ул. Короленка № 37. Сей будинок в 1924 р. я виклопотав на власність Академії (доти він був в її аренді) у тодішнього голови Виконкому Г. Ф. Гринька¹², щоб там можна було умістити Історичні установи Академії і вселитися мені самому, з огляду на мої прикрі житлові умови (що й досі змушують мене для наукової роботи виїздити з міста на дачу, де я маю змогу принаймні хоч розложити потрібні для занять книги). Призначена Управою для завідування сим будинком Комісія, котрої я був головою, викупила одно помешкання у жильців і тут, в 3-х кімнатах умістилася з початком 1925 р. Історична Секція й інші установи. Думалося, що площу сього приміщення можна буде розширяти далі, але показалося трудним. Тоді літом 1925 р., довідавшись, що сусідня садиба № 35 звільняється Інспекцією праці, я почав клопотатися, щоб її передано Академії спеціально для Історичних установ, або інакшими словами — для Історичної Секції. Просив підтримати се клопотання Академію наук, Укрнауку і Наркомосвіту, що вони тоді ж — в серпні 1925 р., й зробили. Але справа затяглася тим, що Окрвиконком призначив сей будинок Секції наукових робітників під Дім Учених; Секції на сю ціль він був непридатний, але вона вагалася між ріпучими відмовами від нього і готовністю взяти на якийсь час сей будинок, коли Окрвиконком рішучо не дає нічого иншого. З другого боку, мене запевняли (а я провірив сього не можу), з боку Управи чи Президії Академії Окрвиконком інформовано так, що будинку Історич. установам не треба, бо вони мають і так багато місця. З сим погоджувалося б то, що ті папери, які Управа Академії писала в підтримку мого клопотання за будинок, стилізувалися не так як я просив, а інакше: «для Істор.-Філол. Відділу», або: «для кабінетів і лабораторій Академії» тощо. Освітила се фраза, сказана Неодмінним Секретарем на засіданню 6.VI с. р. — нібито Академія ще раніш клопоталася про сей будинок, і на нього претендують різні установи. Се було причиною прикрї дискусії на тім засіданню, в результаті котрої Спільне Зібрання ухвалило записати до протоколу, що треба клопотатися, аби будинок № 35 був переданий Академії, Академія ж призначає його для Історичних установ, чи для Історичної Секції, як стилізували се інші присутні. Тоді ж у червні Наркомос просив Окрвиконком прискіпити передачу сього будинка Академії для Історичної Секції, і після сього Міськрада дійсно ухвалила передати сей будинок Академії для Істор. Секції. Здавалось би, що й добре. Так ні. Управа прийняла се наче якусь особисту образу для себе, що в ухвалях Міськради і в паперах Комгоспу говорилося про Історичну Секцію, і окружила справу такою казуїстичною формалістикою, що трохи не лишила нас без будинку. Тим часом як різні претенденти облягали виконком домаганням приміщення в опорожненім Інспекцією Праці будинку, Управа відмовлялася його прийняти, вимовляючися тим, що Історична Секція не єсть юридична особа, що Академія не може приймати будинка, призначеного для сеї секції, що це так як би був будинок особисто для мене (!?). Окрвиконком припалював нас, щоб ми негайно займали будинок, бо інакше він буде відданий в інші руки, а Управа заявляла, що вона не прийме будинку, поки не матиме всіх документів остаточного закріплення будинку за Академією, і тільки за Академією, і так би сказати ігнорувала те фактичне вселення Історичної Секції, яке я мусів перевести, щоб не стратити будинку. На засіданню 31.X Неодмінний Секретар, що являється також членом Управи, заявив, що Управі й досі неві-

домо, що Історична Секція вселилася в сей будинок. В дійсності ж як тільки представник Комгоспу списав перший передаточний протокол з моїм співробітником Глушком, котрому були доручені сі клопотання, я зараз другого ж дня 28 липня письменно повідомив про се Управу, просячи тим часом доручити завідувати сим будинком тій самій комісії, що завідує сусіднім будинком № 37, та ухвалити кошти на видатки, зв'язані з вселенням. Крім того, стрівши акад. Корчак-Чепурківського¹³, що тоді заступав котрогось з членів Управи, я і персонально ще просив його, щоб Управа се ухвалила. А що академик Корчак-Чепурківський заявив, що грошей в касі Управи фактичних ніяких нема, я доручив також т. Глушкові¹⁴, з нагоди його поїздки до Харкова, поклонотатися в ФЄУ про спеціальне асигнування для Істор. Секції на ремонт і устаткування сього будинку. ФЄУ уповажнило Управу зробити для сього позичку на рахунок асигнувань 1927/8 р. і двічі написало про се Управі, але Управа лишила се без наслідків, і ні сама не зробила такої позички, ані не передала сього права Історичній Секції чи міні. Так само без усяких наслідків зісталось кілька папірців, що писав я до Управи в серпні і вересні, просячи зробити то се, то се в справах ремонту і устаткування. Не завсіди навіть удавалось сі папірці доручити: голова Управи відмовлявся їх прийняти з вищенаведених мотивів — що Академія не прийняла сього будинку, і не може його прийняти, поскільки він призначається для Історичної Секції. Все се поставило мене і моїх співробітників в крайнє тяжке становище. Коли Управі хотілось показати, як вона може докучити, то вона се вповні осягла: вона зіпсувала мені і кільком моїм співробітникам вакації і знизила нашу працездатність в високій мірі. Протягом серпня, вересня, жовтня ми мусіли робити розпучливі зусилля, щоб позичити приватно кошти на необхідний ремонт, перевести бодай в якійсь мірі вселення установ до будинку № 35, і бился з одного боку об лід непризнання Управою сього факту, з другого — з ріжними претензіями, які ставив комгосп до нас як фактичних мешканців сього будинку, включно до загроз штрафами за невиконання приписів чистоти і порядку — тим часом як Управа, нічого не відповівши на моє писання про тимчасове завідування комісією № 37 і тільки устно кілька разів заявивши незгоду на се, ані вказала нікого, хто мав би бути за се відповідальним, але не дала ніяких коштів на технічну обслугу. Так се триває до нинішнього дня — 7 листопада — хоча 22.X. Управа вже формально прийняла будинок від Комгоспу*. Уже після засідання, 4.XI повторився такий інцидент коли співробітник, післаний до Управи з папірцем в справі будинку № 35 звернувся до секретаря Управи, той не прийняв паперу, а післав його до голови Управи, а що голови під той час не було, співробітник подав папірець для реєстрації реєстраторці і та спочатку прийняла, а потім — одержала відповідне роз'яснення, вибігла за співробітником, догнала його і встромила йому сей злочасний папір назад в руки, пояснюючи, що секретар не велів їй його приймати.

Але одночасно так би сказати ігноруючи вселення наших установ до будинку № 35, Голова Управи двічі звертався до керівничого Комісії Зах. України Ф. Я. Савченка з домаганням, щоб він опорожнив помешкання в будинку № 37 з погрозами, що він його «виживе» відтн. Не свитавши мене, чи помешкання в № 37 буде опорожнено Історичними

* 9 листопада я одержав повідомлення Управи, що вона прийняла будинок і рахує його за Історичними установами УАН, що працюють під моїм головуванням. — М. Г.

Установами, що знаходяться під моїм головуванням, Управа роздала сі кімнати нібито мною опорожнені іншим установам, і наказує їм займати їх, бо інакше вона віддасть сі кімнати іншим. Се справді виглядає на «виживання» мене і моїх установ, коли з одного боку зістаються без відповіді папери писані до Управи в справі вселення до будинку № 35, а з другої сторони до приміщень № 37 закликаються вселятися ріжні установи. Ся мало цюважна кампанія против мене і моїх установ, на жаль, стає вже сюжетом улиці, обростає ріжними легендарними подробицями і понижає авторитет не тільки мій і поодиноких членів Президії Академії, але кидає якесь сміхотворне світло і на неї саму, прибираючи її в ріжні подробиці миргородської історії про те, як посварилися Іван Іванович з Іваном Никифоровичем.

Свого вершку дійшла вона в отсій телеграмі, котрої офіційально завірену копію я одержав в Наркомосвіті.

31.X. 20 г. 33 хв. з Київa Харків Артема 29 Наркомос Скрипникова

Згідно постанови Спільного Зібрання всіх академіків застерігаємо, що Хведір Савченко не має ніякого офіційального уповноваження клопотатися в справах Академії. Спільне Зібрання уважає його самостійні виступи за цілком неприпустиме. Президент Липський, Віце-президент Єфремов, Неодмінний Секретар Кримський.

Як бачимо з дати, ся телеграма була вислана після Спільного Зібрання, на котрім я заявив, що тов. Савченко їздить до Харкова з мого доручення. Телеграма ся вислана на адресу тт. Скрипника, Ряпко¹⁵, Озерського¹⁶ і Бутвина¹⁷, викликала там сенсацію. На мій погляд, епітет «неприпустимий» в повній мірі належить до сього вчинку Президії. Два роки тому я мав нагоду продемонструвати Спільному Зібранню лист Неодмінного Секретаря до Замголови Укрнауки, де він доводив йому, що ні одному слову мойому не можна вірити. Тепер маємо колективний і сугубо офіційний виступ цілої Президії, звернений на дискредитування моєї діяльності.

На кінець іще про сам протокол 31.X. Він служить типовим взірцем сього складання протоколів, против которого не раз протестував я, і не один я. Неодмінний Секретар складає його після засідання, на підставі своїх заміток. Складає його в формі оповідальній, за своїми уподобаннями: що хоче розписує широко, чого не хоче упускає; надає освітлення, корисні для Президії, а не корисні для опозиції. Потім се приписується в готовім, переписанім виді, заслухується і дається для підпису. Пропозиції щось змінити приймаються з неохотою. Се значить ламати літературний виріб Неодмінного Секретаря.

Кінець кінцем, або робляться якісь, можливо найменші поправки, або секретар апелює до більшості і обстоює свою стилізацію голосуванням, незалежно від того, як проходила дискусія в дійсности: або нарешті протокол так і зістається формально незатвердженим — що не виключає того, що він таки йде в оборот, і протоколи в незатвердженій редакції подаються вищим органам.

От і в сім протоколі: хто читаючи його і бачачи моє ім'я між присутнім догадається, що дискусія велася в моїй неприсутности. Чи такі фрази: «Спільне Зібрання прохало назвати...» «Спільне Зібрання шикесло постанову...» означають переведене голосування і одногосний його вислід, чи се тільки літературні окраски оповідання, зложеного Неодмінним Секретарем.

Сього часу акад. Перетц рекомендував прийняти практику Ленінградської (тепер Всесоюзної) Академії: записувати тільки ухвали, під час самого засідання, і при закінченню його тут же зачитувати і підписувати. Сей спосіб годилося б прийняти і Укр. Академії, щоб обмину-

ти довгі, безплідні і не раз дуже прикрі дискусії з приводу таких оповідальних протоколів,— з тим додатком, щоб копії протоколів обов'язково роздавались всім членам на наступнім засіданню.

Київ, 7 листопаду 1927 р.

Академик М. Грушевський

ЦНБ ім. В. І. Вернадського АН України, відділ рукописів,— Ф. 1, од. зб. 27606, арк. 1—16. Авторизований машинопис.

¹ Шапошніков Володимир (1870—1952) — хімік-технолог, дійсний член АН УРСР з 1922 р.

² Савченко Федір Якович (1892 — репресований в 1931 р.) — історик і публіцист, д. чл. НТШ з 1927 р., керівник Комісії заходознавства і американознавства і Комісії Західної України в Історичній секції ДУАН. Один з найближчих співробітників М. Грушевського, виконував його спеціальні доручення.

³ Яворський Матвій Іванович (1886—1937) — історик, політичний діяч. Очолював Інститут марксизму-ленінізму. З 1929 р. дійсний член ВУАН, автор перших курсів історії України в марксистсько-ленінському освітленні.

⁴ Єфремов Сергій Олександрович (1876—1937) — політичний діяч, публіцист, літературний критик, історик літератури, д. член НТШ і ДУАН.

⁵ Іванець Григорій Антонович (?—1928) — секретар Правління ВУАН та секретар Археографічної комісії.

⁶ Гермайзе Осип Юрійович (1898—?) — історик, професор Київського інституту Народної освіти, секретар Історичної секції ВУАН. Засуджений у процесі СВУ.

⁷ Щербина Володимир Іванович (1850—1936) — історик, педагог, громадський діяч, член-кореспондент ВУАН, керував комісією історії Києва і Правобережжя.

⁸ «Україна» — науковий журнал з питань українознавства, виходив у Києві в 1914—1930 рр. Вийшло 43 номери.

⁹ «Записки історично-філологічного відділу ВУАН» — журнал виходив у Києві в 1919—1931 рр. (2 томи).

¹⁰ Київ та його околиця в історії і пам'ятках. — К., 1926.

¹¹ «Первісне громадянство та його пережитки на Україні. Примітивна культура та її пережитки на Україні, соціальна преісторія, народна творчість в соціологічному освітленні» — науковий щорічник, виходив у 1926—1930 рр., всього 8 книжок.

¹² Грицько Григорій (1890—1938), радянський політичний діяч, комісар Освіти УРСР у 1920—1923 рр.

¹³ Корчак-Чепурківський Овксентій (1857—1947), гігієніст та епідеміолог, д. член УАН з 1921 р.

¹⁴ Глушко Сильвестр (бл. 1896—?) — історик України з школи М. Грушевського, репресований у 1934 р.

¹⁵ Ряппо Ян (1880—1958) — радянський діяч, співтворець системи народної освіти, заступник наркома освіти УРСР.

¹⁶ Озерський Юрій (1896—?) — педагогічний і політичний радянський діяч. На відповідальних посадах у НКО, викладач Харківського ІНО.

¹⁷ Бутвин Василь Юхимович (1888—?) — заступник начальника фінансово-економічного управління НКО УРСР.